

Movium Fakta # 5 2017

Killebäcksskolan i Södra Sandby, Lunds kommun, efter ombyggnad. Foto: Lena Jungmark.

KVALITETSSÄKRAD UTEMILJÖ PÅ SKOLOR OCH FÖRSKOLOR

Boverket har skärpt kraven på att det ska finnas tillgängliga, omväxlande och ändamålsenliga utemiljöer för barn och unga. Hur gör förvaltningar, fastighetsägare och verksamhetsledare för att omsätta detta i praktiken? I detta Movium Fakta presenteras en undersökning i Moviums regi av planeringsverktyg från sju ton svenska städer samt Berlin, Tyskland.

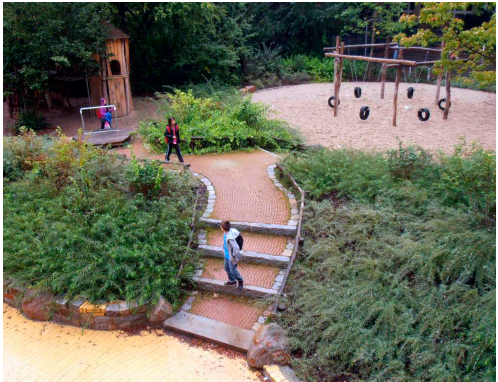
Lena Jungmark & Petter Åkerblom

Verktyg för struktur, samförstånd och måluppfyllelse

Tankesmedjan Movium har granskat planeringsverktyg för att kvalitetssäkra utemiljön i skolor och förskolor. De flesta planeringsverktygen tar avstamp i forskning om faktorer i utemiljön som främjar barns lek, lärande och hälsa. Lokala styrdokument, politiska direktiv och kunskap om den egna kommunens utmaningar har påverkat valet av verktyg, liksom vilken eller vilka förvaltningar som är initiativtagare.

I Boverkets allmänna råd om friyta för lek och utevistelse preciseras de kvalitetskrav som bör ställas på förskolans och skolans utemiljö för att den ska leva upp till lagens krav på tillräckligt stor friyta. Ett syfte med rådet är att underlätta för landskapsarkitekter och planerare att avsätta lämplig och tillräcklig tomtyta för nya förskolor och skolor. Ett annat är att ge bygglovhandläggare bättre beslutsunderlag i prövningsärenden. I Boverkets vägledning *Gör plats för barn och unga!* utvecklas och konkretiseras skrivningarna i det allmänna rådet.

Idag arbetar flera kommuner med att konkretisera och anpassa nationella mål och riktlinjer till sin egen geografiska förutsättning, befolkningsstruktur och organisation. Även tillgången till

För att förverkliga visioner om grönskande skolgårdar krävs planeringsverktyg och projektledning med specialistkunskaper om utemiljöer för barn och unga. Upprustad skolgård i Berlin. Foto: Grün macht Schule.

mark skiljer sig åt mellan landsbygdskommuner och storstadsregioner. Det har resulterat i en rad olika verktyg för olika planeringsnivåer.

Om undersökningen

Planeringsverktyg och måldokument från svenska kommuner började samlas in när Boverket och Tankesmedjan Movium år 2014 påbörjade arbetet med vägledningen *Gör plats för barn och unga!* (Boverket 2015). Dokument har också samlats in via referensgrupper i olika utredningsuppdrag, från kurs- och konferensdeltagare och i personlig kommunikation med Moviums partners och i andra nätverk.

Det insamlade materialet gör inga anspråk på att vara komplett och det omfattar inte verktyg som barnkonsekvensanalyser, dialogverktyg eller sociotopkartor. Sannolikt pågår utvecklingsarbete i flera kommuner som inte kommit undersökningen till del.

De svenska exempel som undersökts (se tabell 1 sida 4-5) består både av genomarbetade antagna dokument och arbetsmaterial från pågående utvecklingsarbete. I de flesta fall är dokumenten tillgängliga digitalt via kommunernas hemsidor. Insamlat material har stämts av mot tidigare FoU-arbete på området vid SLU, däribland om kommuners arbete med planering av platser för barn (Kylin & Bodelius 2015). Utöver de svenska exemplen undersökte vi även den förvaltningsgemensamma organisationen för skolgårdsstöd som finns i den tyska huvudstaden Berlin.

Lagar, allmänna råd och generella rekommendationer

Plan- och bygglagen ställer krav på att det ska finnas "tillräckligt stor friyta som är lämplig för lek och utevistelse" (PBL 8 kap. 9§).

Vad som menas med detta har precisats i Boverkets Allmänna råd om friyta för lek och utevistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet (BFS 2015:1 FRI). Vägledningen *Gör plats för barn och unga!* (Boverket 2015) slår fast att friytan är nödvändig för en god livsmiljö. Vägledningen redogör för gällande regelverk, riktlinjer för planering och prövning enligt PBL, lämpliga principer för utformning, samt vad som kännetecknar förvaltning som utvecklar gårdens kvaliteter.

Det allmänna rådet ställer inga krav på friytans storlek. Däremot har varje kommun möjlighet att ta fram egna riktlinjer med mått för friyta. I vägledningen *Gör plats för barn och unga!* anges att ett rimligt mått utifrån antalet barn kan vara 40 m² friyta per barn i förskolan, och 30 m² friyta per barn i grundskolan. Hur kommunerna i denna undersökning hanterat krav på mått på friyta per barn – se tabell 1.

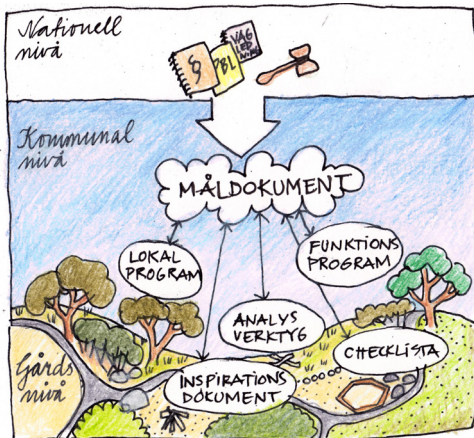
Varje nivå har sina kvaliteter

Efter genomläsning av insamlat material framträdde sex skilda kategorier: måldokument, lokalprogram, funktionsprogram, analysverktyg, checklistor och inspirationsdokument. Dessa kategorier karaktäriseras av olika avsändare och mottagare och har olika användningsområden i planering, utformning och förvaltning.

På följande sidor renodlar vi det karaktäristiska med varje kategori. I praktiken väljer många kommuner att kombinera olika planeringsverktyg med varandra. Gränserna mellan kategorierna flyter därför ofta samman, och det enskilda planeringsverktyget kan vara en kombination av flera kategorier. Trots detta finns det anledning att särskilja det specifika i de sex kategorierna för att se hur de förhåller sig till varandra på olika planeringsnivåer (se figur 1).

Kategori 1: Måldokumentet – en bra start

Motivet för att arbeta fram ett måldokument kan vara behov av att skapa samsyn och formulera gemensamma övergripande mål. Ett måldokument kan fungera strategiskt och förmå förvaltningar och kommunledning att dra åt samma håll på det principiella planet. Måldokumentet kan vara mer eller mindre visionärt men också tämligen detaljerat, exempelvis med mått på friyta per barn.

Figur 1. Styrdocument och planeringsverktyg kan sorteras i tre nivåer. All skolgårdsutveckling måste förhålla sig till lagar, allmänna råd och vägledningar på nationell nivå. På kommunal nivå ger måldokumentet riktlinjer som kan preciseras och konkretiseras genom funktionsprogram, lokalprogram och analysverktyg. Checklistor och inspirationsdokument används för att värdera och utveckla befintlig miljö med stöd av kommunala riktlinjer.

Att formulera visioner och mål för skolans och förskolans utemiljöer är en bra start. Låt barns och ungas kunskaper ta plats i måldokumentet. Foto: Lena Jungmark.

Att ta fram ett förvaltningsövergripande måldokument kräver möten och diskussion. De som arbetar fram dokumentet, ibland en förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp, behöver stämma av nationella mål och riktlinjer mot den egna kommunala organisationen och de enskilda förvaltningarnas uppdrag. Det kan leda till en genomarbetad strategi, väl förankrad i de olika förvaltningarna och i harmoni med skol- och förskoleverksamhetens behov och med lokala styrdokument.

Initiativ till att ta fram ett måldokument kan komma från olika håll, men ofta samverkar stadsbyggnadskontor, miljöförvaltning, barn och ungdomsförvaltning, fritidsförvaltning och tekniska förvaltningar.

I Lunds kommun finns ett måldokument med sju skolgårdsmål, som har fokus på kopplingen till skolans läroplaner. I Botkyrka kommun har man tagit fram ett måldokument som uppskattar vad utebliven måluppfyllelse skulle ge för ekonomiska konsekvenser för de olika förvaltningarna. I Uppsala kommun har en förvaltningsövergripande skolgårdsgrupp arbetat fram ett måldokument där de olika förvaltningarnas inbördes roller tydliggörs i den kommunala processen från planering till utformning. I Linköpings kommuns måldokument ges olika kvadratmeteryta per barn beroende på hur centrumnära förskolan eller skolan är placerad. Se tabell 1.

Tabell 1. Insamlat material, svenska kommuner

Kommun	Titel (utgivningsår)	Avsändare	Kategori	Friyta per barn, förskole- respektive grundskolegårdar
Botkyrka	Rymlig friyta på förskolegårdar och skolgårdar (2017)	Tekniska förvaltningen	Policydokument	---
	Funktionsprogram för förskolans utemiljö (2017)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	35-40 m ² [FSK], 30 m ² [GSK]
	Inspirationshäfte för utemiljöer på förskolan, del 1 och 2 (2017)	Utbildningsförvaltningen/ Naturskolan	Inspirationsdokument	---
Falun	Funktionsprogram m. generella riktlinjer för Falu kommuns förskole- & skolgårdar (2016)	Barn- och utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	40 m ² [FSK], 30 m ² [GSK], totalyta minst 3000 m ²
Göteborg	Tekniska krav och anvisningar, Mark och utemiljö, Huvuddokument (2017)	Lokalförvaltningen	Funktionsprogram	36 m ² [FSK], 20 m ² [F-3], 15 m ² [4-9]
Järfälla	Lek och aktivitetsplan, vägledning för utveckling av Järfällas lekmiljöer i bebyggelse och natur (2017)	Bygg- och miljöförvaltningen samordnare för förvaltningsövergripande arbetsgrupp	Policydokument	30-40 m ² [FSK], 30 m ² [GSK], totalyta minst 3000 m ²
	Lekvärdesfaktor för förskolegårdar i Järfälla (2017)	Bygg- och miljöförvaltningen	Analysverktyg	---
Jönköping	Planering och utformning av utemiljö vid förskolor och skolor för yngre elever i Jönköpings kommun (2015)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	30 m ² [FSK], 30 m ² [GSK], totalyta minst 3000 m ²
Karlstad	Skolgårdsvärde Förskola, åk F-6, åk 7-9 (2016, arbetsmaterial)	Barn- och ungdomsförvaltningen	Analysverktyg	---
	Funktionsprogram förskola (2015)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	45 m ² [FSK]
Lidingö	Funktionsprogram grundskola F-6 (2011)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	25 m ² [GSK]
	Vägledning för förskolor och grundskolor i samhällsplaneringen (2015)	Kommunstyrelseförvaltningen, miljö- och samhällsbyggnadsförvaltningen och utbildningsförvaltningen	Policydokument	Tätt zon: 20 m ² och minst 2000 m ² [FSK], 20 m ² [F-3], 15 m ² [4-6], 5 m ² [7-9] Mellanzon: 30 m ² och minst 2000 m ² [FSK], 30 m ² [F-3], 20 m ² [4-6], 10 m ² [7-9] Yttre zon: 30 m ² och minst 2000 m ² [FSK], 30 m ² [GSK]
	Utemiljö i förskola och grundskola (2016, arbetsmaterial)	Utbildningskontoret	Funktionsprogram	---

Lomma	Riktlinjer för utformning av utemiljö för barn och ungdomar (2013)	Tekniska förvaltningen	Funktionsprogram	30 m ² [GSK], totalyta minst 6000 m ²
Lund	Målbeskrivning av förskolans och skolans utomhusmiljö (2013)	Barn- och skolförvaltningen/ Naturskolan (samordnad förvaltningsövergripande arbetsgrupp)	Policydokument	35-45 m ² [GSK]
Malmö	Friytor vid förskolor och skolor (2016)	Stadsbyggnadskontoret	Analysverktyg	30 m ² + minst 2000 m ² [FSK], 15 m ² [GSK] (25 m ² resp 12 m ² i vissa fall)
Nacka	Lokalprogram för Malmö stads grundskoleverksamhet (2017, arbetsmaterial)	Grundskoleförvaltningen	Lokalprogram	15 m ² [GSK]
Nacka	Generellt lokalprogram skola, Nacka kommun (arbetsmaterial 2017)	Enheten för bygg och anläggning	Funktionsprogram	---
Nynäshamn	Arbetsmiljö-, säkerhets- och utemiljö- rond (2016)	Utbildningsförvaltningen/Naturskolan	Analysverktyg	---
Stockholm	Funktionsprogram för skollokalerna (2017)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	---
Stockholm	Inspirationskatalog, utbildningsförvaltningens skolgårdar (2015)	Utbildningsförvaltningen	Inspirationsdokument	---
Umeå	Funktionsprogram förskola (2010)	Stadsbyggnadskontoret (samordnad förvaltningsövergripande arbetsgrupp)	Funktionsprogram	---
Uppsala	Riktlinjer för utemiljö i förskola och grundskola (2011)	Fastighetskontoret (samordnad förvaltningsövergripande arbetsgrupp), Utbildningsförvaltningen	Policydokument	40 m ² [FSK] (20 m ² om samutnyttjad park) 30 m ² [GSK] (20 m ² om samutnyttjad park)
Uppsala	Lokalprogram utemiljö, förskola och grundskola (2015)	Utbildningsförvaltningen	Funktionsprogram	Följer riktlinjerna med tillägget totalyta 3000 m ²
Uppsala	Program för lokaler i förskola och grundskola F-9 (2015)	Utbildningsförvaltningen	Lokalprogram	---
Varberg	Funktionsprogram för lokaler för förskola – omställningsbara mot skola F-3 (2017)	Barn- & utbildningsförvaltningen	Lokalprogram	35 m ² [FSK]

Exemplet Järfälla

I Järfälla kommun har ett måldokument med namnet *Lek- och aktivitetsplan* tagits fram av en förvaltningsövergripande arbetsgrupp. Den omfattar barns samtliga lekmiljöer i kommunen, där förskolegårdar och skolgårdar ingår som en särskild kategori.

Lek- och aktivitetsplanen tar avstamp i inventering och kartering av kommunens samtliga lekmiljöer. Dessa kategoriseras i fyra nivåer: närlekplats, lek- och aktivitetsplats, utflyktslekplats och den för oss intressanta kategorin lek- och aktivitetsplats inom barnomsorg. Måldokumentet presenterar en vision om hur lekmiljöerna generellt sett bör utvecklas och fungera i framtiden, både vad gäller innehåll och fördelning över kommunens yta. Lek- och aktivitetsplanen identifierar åtta mål och ger konkreta direktiv för hur målen skall nås i såväl planarbete, utformning och skötsel.

I Järfälla kommun tog politiken initiativ till framtagning av ett måldokument. För Järfällas del har det därför fallit sig naturligt att dokumentet är politiskt förankrat och uppdateras vid varje ny mandatperiod.

Kategori 2: Lokalprogram – för både ute och inne

Ett lokalprogram används för att dimensionera skolans eller förskolans lokaler. Med ökad medvetenhet om utemiljöns betydelse kompletterar en

Ett lokalprogram kan precisera kraven på vad utemiljön ska rymma. Med multifunktionella lösningar kan flera funktioner lösas samtidigt. Foto: Lena Jungmark.

del kommuner sina lokalprogram för inomhusmiljö med avsnitt om utemiljö. Ett gemensamt lokalprogram tydliggör att det krävs ändamålsenlighet och funktion både utomhus och inomhus. Eftersom lokalprogram ofta är ett viktigt styrdokument vid beställning av ny-, till- eller ombyggnad av skola eller förskola är det oftast kommunens beställarenhet som tar initiativ till arbetet.

I vissa lokalprogram definieras lämpligt antal kvadratmeter för olika typer av funktioner och platser. I dessa fall ställer man samtidigt ett indirekt krav på gårdens totala yta. Hur stor del av gården som skall vara vegetationsklädd ooch beskuggad anges ofta med relativa siffror. Lokalprogrammet kan också föreskriva att kvalitetskraven i Boverkets allmänna råd (BFS 2015:1 FRI) ska efterlevas.

Exemplet Malmö

Grundskoleförvaltningen i Malmö stad har kompletterat sitt lokalprogram för inomhusytor med en del som ställer krav på skolgårdens utemiljö. Lokalprogrammet baseras på tre typskolor för årskurserna F-6, F-9 och 7-9. Kraven som ställs på utemiljön följer nationella och kommunala styrdokument och utgår från antagna riktlinjer. Grundskoleförvaltningen har som ambition att ange kvadratmeterbehov samt schablonkostnad för samtliga poster i lokalprogrammet. Dokumentet är under framtagning och är inte publicerat.

Kategori 3: Funktionsprogrammet – ställer krav på ändamålsenlig gård

I funktionsprogrammet beskrivs kvalitetskrav som sammantaget ska säkerställa ändamålsenlig utformning vid ny-, om- eller tillbyggnad. Ofta lutar man sig mot miljöpsykologisk forskning och redovisar lekzoner med olika funktion. En del funktionsprogram kan gränsa till inspirationsdokument med illustrationer och foton som tydliggör vilka miljöer man avser med ett visst begrepp.

I ett funktionsprogram preciseras krav på sociala, pedagogiska och ekologiska funktioner som bör finnas i utemiljön för att kunna nå pedagogiska mål och följa läroplanernas intentioner. Funktionskraven kan beröra förutsättningar för god hälsa, trygghet och säkerhet, tillgången till platser som främjar pojkar och flickor att leka och umgås tillsammans, lek, idrottsmöjligheter och naturkontakt. Krav på funktioner i utemiljön som främjar den pedagogiska verksamheten är också vanliga.

Ett funktionsprogram kan fokusera på både lekvärde och pedagogiska värden. En viktig kvalitet för båda är tillgången till löst material på gården. Låt gärna barn och unga få bidra med sina erfarenheter och sin kunskap om utemiljön på förskola och skola när funktionsprogrammet tas fram. Foto: Lena Jungmark.

Exemplet Lidingö

I Lidingö stad har utbildningsförvaltningen tagit fram ett funktionsprogram för utemiljö vid grundskolor för årskurs F-6. Funktionsprogrammet fungerar som stöd i alla skeden i plan- och byggprocessen och ses som ett föränderligt dokument. I funktionsprogrammet beskrivs hur skolgårdens yttersta del kan möta intelligande parkmark för att kunna samutnyttjas efter skoltid. Dimensionering av vegetation och skugga i de olika delarna av skolgården anges i procentsatser. Funktionsprogrammet innehåller även en sammanställning av den yta som krävs för att rymma de önskade funktionerna – vilket resulterar i en total skolgårdsyta och ett angivet antal kvadratmeter per barn.

Kategori 4: Analysverktyget – för värdering av kvalitet

Ett analysverktyg används för att mäta och värdera kvaliteter på befintliga gårdar. De kriterier som analyseras hämtas många gånger från det miljöpsykologiska forskningsfältet. Flera forskare har utvecklat och tillämpat olika metoder för att identifiera och värdesätta utemiljöns kvaliteter kopplat till barns lek och välbefinnande. Ett exempel är metoden OPEC (Outdoor Play Environment Categories) där förskolans utemiljö

värderas utifrån kategorierna yta, andelen träd och buskar och integration mellan lekredskap, vegetation och öppna ytor.

Analysverktyg kan fördes med poäng. Utemiljöns kvaliteter och innehåll får då ett numerärt ”värde” och kan på så vis graderas på en skala från bra till dålig. Vid inventering av befintliga gårdar blir olika kvaliteter tydliga och dokumenterade på varje enskild gård. De kommuner som inventerar hela sitt gårdsbestånd får en god överblick över utemiljöns standard och vilka brister som bör åtgärdas.

Ett annat användningsområde kan vara att ställa gårdens kvalitet i relation till dess yta. Högre kvalitet kan rimligtvis krävas om lekytan per barn är mindre. Ett sådant analysverktyg kan vara ett bra beslutsunderlag på ett stadsbyggnadskontor i bygglovshanteringen. Malmö stad var tidigt ute med ett kvantifierbart analysverktyg kallat *Lekvärdesfaktor*, som inspirerat andra kommuner, bland annat Botkyrka kommun.

Exemplet Karlstad

I Karlstad kommun har barn- och ungdomsförvaltningen utvecklat analysverktyget *Skolgårdsvärde*. Arbete pågår för att vidareutveckla verktyget till ett digitalt självskattningsverktyg kallat *Utemiljövärde*. Analysverktyget är ett interaktivt kommunikations- och värderingsverktyg som utgår ifrån skolans barnperspektiv och barnets eget perspektiv. Med analysverktygets hjälp kan

Ett analysverktyg visar vilken kvalitet gården har. Vegetation, rumslighet, variation och nivåskillnader är parametrar som tillsammans höjer gårdens attraktivitet och värde för lek, hälsa och lärande. Foto: Lena Jungmark.

gårdens värde mäts inom områdena fysisk hälsa, psykosociala värden, tillgänglighet och förvaltande värden. Resultatet redovisas grafiskt med åtgärdsförslag utifrån de data användaren matat in. Verktuget har särskilt fokus på riskhantering, där barnets behov av att träna sitt omdöme måste balanseras mot verksamhetens ansvar för säkerhet. I verktuget finns en inbäddad algoritm som viktar kvaliteter som ger avtryck i flera olika värdeområden.

Verktuget vänder sig till chefer inom förskola och skola, samt lokalstrateger, fastighetsförvaltare och landskapsarkitekter. Syftet är att stärka beställarkompetensen i den pedagogiska verksamheten, och förbättra kommunikationen i hela styrkedjan.

Kategori 5: Checklisten – för inventering och dialog

En checklista används för att stämma av funktion och kvalitet i utemiljön mot uppställda mål. Den utformas ofta som ett frågeformulär med kryssrutor där användaren bedömer de kvaliteter som ”finns”, ”saknas” och ”önskas”. På så vis blir det tydligt vilka kvaliteter och funktioner som redan finns och vad som behöver förbättras.

Checklistan är en utmärkt start när en gård ska inventeras. Vilka frågor checklistan innehåller avgör både vad användaren tittar efter och hur användbart resultatet blir. Vanliga och lämpliga frågeställningar är i vilken grad det finns varierande terräng och vegetationsförhållanden, goda sol- och skuggförhållanden, och på vilket sätt utemiljön är ändamålsenlig för verksamheten. Men även pedagogiska mål, barns delaktighet och riskanalys kan tas upp som teman i checklistan.

Att fylla i checklistan tillsammans är en utmärkt katalysator för diskussioner inom verksamheten eller med andra förvaltningar med ansvar för utemiljön och det pedagogiska uppdraget. Det kan leda till fördjupning och samsyn om hur gården används under både verksamhetstid och på fritiden.

Exemplet Boverkets checklista

2017 tog Boverket, Skolverket och Movium fram affischen *Rusta utemiljön vid förskola och skola* som inspiration för att söka det statsbidrag som fanns för detta ändamål under åren 2016–2018. Bifogat affischen finns *Checklista för gårdens kvaliteter*, som fortfarande finns tillgänglig på Boverkets hem-

Med en checklista är det lätt att bedöma kvaliteten på utemiljöns olika funktioner och utifrån detta göra prioriteringar för framtiden. Checklisten kan till exempel användas för att värdera ljus- och skuggförhållanden, och uppmärksamma behovet av belysning och samlingsplatser för äldre elever. Foto: Lena Jungmark.

sida (boverket.se). Syftet med checklisten är att inventera vilka kvaliteter som finns eller saknas på befintliga gårdar.

Checklistan har 22 frågor som delats upp i fyra huvudteman: kvaliteter som *förbättrar lärandet, skapar trygghet, stimulerar fysisk aktivitet* respektive *gör barn och unga delaktiga*. Checklistan har använts i flera olika sammanhang runt om i landet med goda erfarenheter av att bidra till dialog och samsyn kring problematiken i det lokala utvecklingsarbetet.

Exemplet Göteborg

I Göteborgs Stad har lokalförvaltningen tagit fram ett planeringsverktyg benämnt *Tekniska krav och anvisningar, Mark och miljö*. Dokumentet har karaktären av ett kombinerat måldokument och funktionsprogram men innehåller även genomarbetade checklistor för utemiljö på skola, uppdelat i åldersgrupperna F-3, 4-9 och gymnasium.

Checklistorna går igenom de kvalitetskrav man ställer på lek- och utemiljön i gårdens olika delar. För att skapa en övergripande förståelse för betydelsen av de kvalitetskrav som ställs inleds varje del med syfte och barnperspektiv. Checklistorna är avsedda för om- och nybyggnad, och är så detaljerade i text och illustrationer att läsaren vet vilka produkter som föredras och vem som har fortsatt ansvar för drift och underhåll.

Kategori 6: Inspirationsdokumentet – en apitretare

Vissa kommuner har tagit fram inspirationsmaterial med goda exempel, som riktar sig till planerare, landskapsarkitekter och verksamhetsledare i samband med ny- eller ombyggnation. Andra kommuner har tagit fram dokument som riktar sig till den pedagogiska verksamheten i syfte att inspirera till ökad användning av utemiljön för att nå läroplanernas mål. I Botkyrka kommun finns exempel på ett genomarbetat pedagogiskt inspirationsdokument med checklistor framtaget av naturskolan.

Exemplet Stockholm

I Stockholms stad har lokalenheten kopplat en inspirationskatalog till sitt funktionsprogram för att ge en målbild av hur olika lek- och utemiljöer och kvaliteter kan se ut. Ledorden är att utemiljön skall vara trygg, stimulerande, utmanande, flexibel och inspirerande. Dokumentet konkretiserar funktionsprogrammets mera teoretiska resonemang genom fotoillustrationer på vad man exempelvis menar med en trygg plats eller en stimulerande lärmiljö. Inspirationsdokumentet framhåller sex kvaliteter som kännetecknande för god skolgårdsmiljö: rumslighet och variation, aktivitet, vegetation, samlingsplatser, kultur samt element och material. Exempel på vad som avses med dessa begrepp står klart genom dokumentets kommenterade foton.

Berlin som förebild och modell

I Berlin har man tagit steget fullt ut och skapat en permanent organisation för att skapa gröna utemiljöer vid stadens skolor och förskolor.

Organisationen har sitt ursprung i ett utställningsprojekt *Grün macht Schule* (Grönska gör skolan) på den nationella parkmässan i Berlin 1985. Projektet fick stor uppmärksamhet och utvecklades under de följande åren till en permanent förvaltningsgemensam enhet med anställda landskapsarkitekter och pedagoger och budget till miljöförbättrande åtgärder.

Idag räknas varannan skolgård i Berlin som grön. Med *Grün macht Schule*s hjälp har skolgårdarna förvandlats från öppna, ödsliga och hårdgjorda miljöer till småskaliga grönskande leklandskap. Stadsledningen har i decennier strävat efter att skapa förutsättningar för naturkontakt i

närmiljön samtidigt som gårdsgrönskan ska vara en resurs i undervisningen. Idag råder politisk enighet om att skolans utemiljö är en viktig del av barns och ungas uppväxtmiljö. Men också att skolgårdarna är en viktig stadsmiljöfråga och bör vara tillgängliga, gröna oaser även efter skoltid.

Berlin är en av Europas grönaste städer med 440 000 stadsträd. Här bor 3,7 miljoner invånare, varav 497 000 är barn. I Berlin finns omkring 800 grundskolor och 1 200 förskolor. Bara i grundskolan arbetar nästan 40 000 lärare.

Två förvaltningar delar ansvaret

Två förvaltningar delar huvudansvaret för finansiering och verksamhet vid *Grün macht Schule*. Motsvarande "barn och utbildningsförvaltningen" finansierar två pedagoger, och motsvarande "gatu- och miljöförvaltningen" finansierar en landskapsarkitekt samt en projektkoordinator. Utöver dessa fyra heltidstjänster – med specialkunskaper inom skolgårdsutformning och utomhuspedagogik – förfogar man över ett kapital på 130 000 € som används till stimulansåtgärder på de skolor som vill förbättra sin utemiljö (avser år 2017). Kapitalet kan bland annat användas till byggmaterial och konsulttjänster (till exempel landskapsarkitekt eller workshopledare).

Berörd stadsdelsförvaltning brukar även tillföra 20–300 000 € per projekt av egna medel. Dessutom delfinansieras projekten ofta av externa finansierare, stiftelser och liknande.

Genomtänkt koncept

Grün macht Schule är ett genomtänkt koncept baserat på forskning och beprövad erfarenhet kring hälsa, hållbar utveckling och barns lärande. Huvuduppgiften är att inspirera, ge råd och komma med konkreta förslag till utformning, finansiering och undervisningsmöjligheter i gröna utemiljöer för barn och elever i alla åldrar. *Grün macht Schule* koordinerar/samordnar projektplanering i nära samarbete med landskapsarkitekter med specialkompetens inom skolgårdsgestaltning, och med lokala myndigheter och organisationer knutna till respektive projekt.

Grün macht Schule arbetar med ett nätverk av konsulter som engageras i olika stadier av utvecklingsprocessen på de enskilda skolorna. De lämnar förslag till förändringar i olika skala, från mindre installationer som främjar en viss aktivitet till *super makeover*, där man tar ett helhetsgrepp

som förändrar hela gårdsmiljön. Delaktighet och medbestämmande är en mycket viktig ingrediens i konceptet. Barn, elever och pedagoger som involveras och får påverka känner engagemang för sin nya gårdsmiljö, använder den pedagogiskt och tar ansvar för den.

En viktig grundprincip är att minska den omfattande och slentrianmässiga användningen av asfalt och andra hårdgjorda öppna ytor. Istället bygger man mindre och avgränsade kreativa och föränderliga miljöer. Utemiljön ska alltid ge plats för naturkontakt och odling/skolträdgård för att barnen via praktiskt trädgårdsarbete ska förstå

matens väg från jord till bord. På så sätt läggs en grund till ett livslångt intresse för det växande och levande.

För att stötta pedagogerna arrangerar Grün macht Schule en årlig avancerad kurs för pedagoger i skolträdgårdsverksamhet. I samband med en ombyggnad är det också viktigt att förbättra barns och elevers möjligheter till lustfylld fysisk aktivitet. Den gröna miljön är till sin karaktär tillåtande och ska ge plats för lek och umgänge. Fokus ligger på att skapa informella platser och platser att hänga på.

Projektet strävar alltid efter inslag av *art based education*. I samarbete med konstnärer får barn och elever möjlighet att arbeta i trä, metall och sten med konstverk som ger skolgården en unik identitet.

Varför en grön skolgård?

Medarbetarna på Grün macht Schule menar att levande, rymliga och gröna utemiljöer har stor betydelse för stadsmänniskans välbefinnande. Därför är det viktigt med gröna gårdar i skola och förskola, eftersom det för många barn och unga är en av få utomhusmiljöer de kan vistas i

Grundschule Nauen i Berlin före och efter samarbetet med Grün macht Schule. Ett exempel på en genomgripande förändring av hela skolgårdsmiljön. Foto: Grün macht Schule.

Barn och unga har stor kunskap om sin egen utemiljö. Om de ges tillfälle att påverka verktyg för planering, utformning och förvaltning lyfts deras kunskap och perspektiv. Foto: Lena Jungmark.

på egen hand. Grün macht Schule har preciserat vad som kännetecknar ”gröna utemiljöer” och vad de bör bidra till för att en skolgård i Berlin ska kunna kallas för grön. De måste bland annat erbjuda goda livsbetingelser för växter och djur, infiltrera dagvatten, erbjuda odling och andra ekosystemtjänster. De ska också främja fysisk aktivitet och ge möjlighet till naturupplevelser, vila och återhämtning med hjälp av olika slags rum och reträttplatser.

På vilka frågor är planeringsverktyget ett svar?

De insamlade planeringsverktygen visar på en stor bredd och variation. Generellt visar undersökningen att kommunerna har höga ambitioner att lyfta barns behov av en god utemiljö, och att förvaltningarna som ligger bakom verktygen långsiktigt vill höja och säkerställa god kvalitet och ändamålsenlighet i sina utemiljöer.

Syftet med planeringsverktygen har varit att skaffa sig bättre beslutsunderlag och metoder för att analysera, planera, utforma och i vissa fall även underhålla skolans och förskolans utemiljö. Vilket planeringsverktyg den enskilda kommunen väljer att ta fram beror på vilka utmaningar och frågeställningar man står inför. I tabell 2 redovisas exempel på hur frågeställningar kan matchas mot lämpligt planeringsverktyg ur de sex kategorierna.

Sorteringen av planeringsverktygen i sex kategorier indikerar att kommunerna haft störst behov av att formulera funktionsprogram. Vid närmare granskning av denna kategori visar det sig att dokumenten har olika inriktning. Det finns till exempel funktionsprogram med omfattande målbeskrivningar (Lidingö stad), medan andra är kompletterade med genomarbetade checklistor (Göteborgs Stad). Måldokument är oftast framtagna av en förvaltningsövergripande arbetsgrupp, men kan vinklas åt olika håll, exempelvis mot att stärka barnperspektivet och kopplingen till läroplanerna (Lunds kommun) eller mot att klargöra hur de olika förvaltningarna ska hantera sina uppdrag (Uppsala kommun).

I Järfälla kommun har man tagit fram ett omfattande och genomarbetat måldokument baserat på barnhearing, fokusgrupper och egna undersökningar om jämställd lek och lek i naturmiljö. Måldokumentet innefattar kommunens alla lek- miljöer, där förskolegårdar och skolgårdar utgör en särskild kategori. Lokalprogram för utemiljö fogas ofta in i lokalprogram för byggnad (Malmö stad). Analysverktyg inspirerade av Malmö stads lekvärdefaktor har utvecklats i några kommuner – däribland Karlstad och Järfälla.

Allra längst har man kommit i Berlin som organiserat en fast förvaltningsgemensam stödfunktion med specialistkompetens och budget för konkreta insatser i utemiljön. En sådan organisation är framförallt en garant för ett långsiktigt kompetensstöd

Tabell 2. Exempel på behov och utgångspunkter som avgör vilket slags planeringsverktyg som bör tas fram och bli vägledande i fortsatt arbete. Detta behov styr även vilka förvaltningar som knyts till samarbetet och rollfördelningen dem emellan

Vilket verktyg passar oss?	Planering		Utformning		Förvaltning	
	Mål-dokument	Lokal-program	Funktions-program	Analys-verktyg	Check-lista	Inspirations-dokument
Vi behöver en förvaltnings-övergripande policy för att ha stöd i planärenden	✓					
Vi behöver överblick över lekvärdet och pedagogisk ändamålsenlighet på alla gårdar i kommunen				✓	✓	
Vi behöver säkra kvaliteten på utemiljön vid snabb utbyggnad och markbrist	✓	✓	✓	✓		
Vi behöver ett styrdokument för att kunna beställa god utemiljö		✓	✓			
Vi behöver inspiration och hitta goda exempel för verksamheten					✓	✓

för skolor och förskolor som vill utveckla sin utemiljö. Det är också ett exempel på hur en stad med relativt blygsamma insatser kan skapa en plattform där nationella och lokala politiska ambitioner kring folkhälsa och aktiv livsstil kan förverkligas.

Politisk förankring på gott och ont

I vissa kommuner är planeringsverktygen politiskt förankrade, i andra hanteras de på tjänste-

mannanivå. Ett politiskt förankrat dokument kan ha större principiell tyngd och få bättre genomslag. Samtidigt är det känsligt för politiska förändringar och tungt om det behöver justeras.

Dokument på tjänstemannanivå kan lättare hållas levande och flexibelt, men har nackdelen att väga lättare, särskilt om verktyget tagits fram av en enskild förvaltning och saknar bredare förankring.

Lästips:

Grün Macht Schule. 2014. *Advisory service for the ecological, child-friendly design of schoolyards and kindergartens*. Berlin, www.gruen-macht-schule.de

Kylin, M. & Bodelius, S. 2015. *Riktlinjer för lek? Svenska kommuners arbete med planering av platser för barn*. SLU, inst för landskapsarkitektur, planering och förvaltning: Rapport 2015: 21.

Boverket. 2017. *Checklista för gårdens kvaliteter*. Bilaga till: *Rusta utemiljön vid skola och förskola för bättre lärande och ökat välbefinnande*. www.boverket.se

Boverket. 2015. *Gör plats för barn och unga! En vägledning om planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö*. www.boverket.se

Jungmark, L. & Åkerblom, P. 2015. *Skolgården – förvaltning och utveckling av förskole- och skolgårdar*. Sveriges Kommuner och Landsting, www.skl.se

Detta Movium Fakta är skrivet av:

Lena Jungmark, landskapsarkitekt med eget företag i Lund, med mångårig erfarenhet av planering av offentliga lekplatser och förskole/skolgårdar. Under senare år har hon haft uppdrag som skribent i frågor som rör barn och utemiljö för Tankesmedjan Movium. 2015 utkom "Skolgården – förvaltning och utveckling av förskole- och skolgårdar" (SKL), som hon skrev tillsammans med Petter Åkerblom.

Petter Åkerblom, landskapsarkitekt och universitetslektor vid SLU Landskap, utvecklingsledare för Moviums regeringsuppdrag att utveckla och kommunicera kunskap om utemiljöer för barn och unga 2006-2017.

